

TABIY VA ANTROPOGEN TA'SIRLAR NATIJASIDA HUDUD LANDSHAFTLARI EKOLOGIK HOLATINING O'ZGARISHI

Asatov Sayitkul Rahimberdiyevich - TIQXMMI MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti b.f.f.d(PhD), dotsent. [Tel: +99891 408 50 13](tel:+998914085013),
Xasanov Fayzullo Fazliddin o'g'li - TIQXMMI MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti doktoranti. [Tel: +99893 453 37 37](tel:+998934533737), fayzik4475545@gmail.com

ANNOTATSIYA: *Hududni landshaftli – ekologik jihatdan rivojlantirishini baholashning tizimli yondashuvi nazariy jihatlarini yoritilgan. Yerni boshqarish jarayonida yangi yondashuvlarni, model va usullarni izlash hamda joriy etish haqida keng bayon etilgan Qishloq xo'jaligidagi ekologik va iqtisodiy muammolarni hal qilish. Tuproq unumdorligi va ishlab chiqarish samaradorligi oshirishga ta'sir etuvchi omillar o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: Landshaft, ekologik, iqtisodiy, texnologik, agrar sektor, agrar tarmoq, qishloq xo'jaligi, tabiiy-iqlim, melioratsiya, antropogen, tabiiy-iqlim sharoit, agro-iqtisodiy, beqaror.

Hozirgi bosqichda yer tuzish tadbirlarini o'tkazish yerdan oqilona foydalanish, tuproq unumdorligini ko'paytirish, yer yuzida boshqaruvning barcha shakllarini rivojlantirish, ishlab chiqaruvchi kuchlarni maqbul hududiy joylashtirish, tabiiy muhitni saqlash va yaxshilash uchun hududiy sharoitlarni yaratishga qaratilgan bo'lishi kerak. Zamonaviy yerni boshqarishning mohiyati qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining ekologik, iqtisodiy va texnologik jihatdan asoslangan, ma'lum miqdordagi mahsulot ishlab chiqarishni ta'minlaydigan, yerlarning bioklimatik potentsialini hisobga olgan holda, tuproq unumdorligini oshirish va ekologik barqaror agrosanoat yaratishni ta'minlaydigan moslashuvchan hududiy tashkilotni yaratishdir.

Yerni boshqarish jarayonida yerdan foydalanishni quyidagi tadbirlarga bo'lish mumkin: yangi yerlarni o'zlashtirish (melioratsiya va yer sifatini oshirish) va yerni tashkil qilishni takomillashtirish (almashlab ekishni loyihalash, hududni tartibga solish), yillik ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, yerning xususiyatlarini yaxshilash (haydaladigan yerlarda kichik yer maydonlarni o'zlashtirish, jarliklarni kiritish, chegaralarning buzilishini tenglashtirish va boshqalar). Mehnat predmeti sifatida yerning unumdorligini oshirish tabiiy hududlarni u qayta ishlanadigan mexanik asboblarga moslashtirishni anglatadi.

Bunday takomillashtirish o'simliklarni yetishtirish texnologiyasi, qo'llaniladigan texnikaning xususiyatlari bilan belgilanadi. Mehnat vositasi sifatida yerning xususiyatlarini yaxshilash uning unumdorligini oshirish va xo'jalik hududini

oqilona tashkil etish asosida dehqonchilik tizimini joriy etish orqali undan foydalanishni tashkil etishni yaxshilashni anglatadi.

Hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining tobora kuchayib borishi, tabiiy tizimlarning tuzilishi va tabiiy landshaftlarning xususiyatlari bilan bog'liq bo'lmagan yerlardan foydalanish ularning tarkibiy qismlari va elementlari o'rtasidagi muvozanatning buzilishiga olib keladi. Ushbu jarayon insonning ishlab chiqarish va madaniy hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin (eroziyaning namoyon bo'lishi, hududning suv rejimining o'zgarishi va uning mikroiklimi va boshqalar).

Qishloq xo'jaligidagi ekologik va iqtisodiy muammolarni hal qilish, V. D. Postolovning fikriga ko'ra, landshaftlar ekologiyasida — tabiiy-hududiy komplekslar (landshaftlar) tarkibiy qismlari va elementlarining tabiiy muvozanati (muvozanati) haqidagi ilmiy sohada .Landshaft asosida yer resurslaridan kompleks va tabaqalashtirilgan foydalanishning nazariy asoslari va landshaftlarni shakllantirish omillarini tanlash dehqonchilikning tabiiy qonunlari hisoblanadi. Ularning asosiylariga hayot omillarining o'rni bosmaslik va tengligi qonuni, minimal, maqbul va maksimal qonun, o'simlik hayoti omillarining umumiy ta'siri qonuni, meva-sabzavot ekinlarini almashinuvi tamoyillariga rioya qilgan holda o'simlik jamoasining yashash joyiga muvofiqligi qonuni kiradi. Hayot omillarining ajralmasligi va tengligi qonuni shuni ko'rsatadiki, omillardan birini boshqasi bilan almashtirib bo'lmaydi. Minimal qonunga ko'ra, tuproq unumdorligi va ishlab chiqarish samaradorligi asosan minimal darajada mavjud bo'lgan omillardan foydalanish bilan belgilanadi. Omillar ta'sirining umumiy qonuni shuni anglatadiki, yuqori hosil olish uchun bir vaqtning o'zida o'simlik hayotining barcha omillari maqbul nisbatda bo'lishi kerak. Ko'pgina tadqiqotlar zamonaviy landshaftlarni antropogen jihatdan o'zgartirilgan va ikkita quyi tizim tabiiy va iqtisodiy tizimlardan tashkil topgan. Tabiiy — hududiy komplekslar deb hisoblaydi. Ushbu talqin mamlakatning qishloq xo'jaligi hududlarida deyarli buzilmagan tabiiy landshaftlar qolmaganligi bilan bog'liq. Bir vaqtning o'zida texnogen ta'sir ob'ekti va tabiiy va iqtisodiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida antropogen jihatdan o'zgartirilgan landshaftlar tabiiy landshaftlardan ko'p jihatdan farq qiladi.

Antropogen landshaftlar biologik va geokimyoviy sikllarning tez o'zgarishi, suv-issiqlik muvozanati, tuproq hosil bo'lish jarayonlarining xususiyatlari, tirik organizmlarning miqdoriy tarkibi bilan tavsiflanadi:

Bu hududning rivojlanishi va kengayishi darajasining oshishi bilan bog'liq; agrosenzlarning funksiyalarini soddalashtirish va ularning barqarorligining yomonlashishi;

tuproqlarga salbiy ta'sir ko'rsatadigan antropogen omillarning ko'payishi va buzilgan yer maydonlarining ko'payishi;

tuproq, suv manbalari va havoning tuproq yeroziyasi mahsulotlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari chiqindilari, shuningdek zararli kimyoviy birikmalar bilan ifloslanishi, bu esa o'z navbatida mahsulot sifati va uning miqdorini kamaytirish.

Agro-landshaftlarni biologik tizimlar sifatida soddalashtirish, monokulturali tekislangan Agro-iqtisodiy landshaftlarning paydo bo'lishi ularning barqarorligining pasayishiga, tashqi harakatlarga nisbatan zaiflikning oshishiga olib keladi. Ammo iqtisodiy foydalanish uchun soddalashtirilgan landshaftlar qulayroq bo'lib, bunday samarali, ammo beqaror landshaftlar maydonlarini kengaytirish tendensiyasini yaratadi. Bunday beqarorlik, shuningdek, har yili tabiiy mahsulotlarning 45-82% hosil bilan olinadi, bu odatda tabiiy tizimlarda to'liq qayta ishlanadi, ya'ni. landshaftlarning tabiiy resurs salohiyati doimiy ravishda kamayib bormoqda. Ma'lumki, 1 sm unumdor tuproqni tiklash uchun kamida 100 yil kerak bo'ladi, ammo insoniyat kuta olmaydi, shuning uchun endi bor narsamizdan oqilona foydalanish kerak .

Antropogen jihatdan o'zgartirilgan landshaftlar tabiiy muhitdan oqilona foydalanish ob'ekti sifatida ham, uni muhofaza qilish ob'ekti sifatida ham faoliyat ko'rsatadigan geografik tizimlarning maxsus turi hisoblanadi. Buning sababi shundaki, tizimda aloqalarni shakllantirishdagi eng muhim yo'nalishlardan biri "inson-tabiat" uning inson faoliyati natijasida quyidagi ijtimoiy-iqtisodiy funktsiyalarni bajarish qobiliyati:

resurslarni ko'paytirish tizimi bo'lish (ma'lum mahsulotlarni, suv resurslarini va boshqalarni ko'paytirish);

o'rta ishlab chiqarish tizimi bo'lish (fiziologik va psixologik jihatlarda odamlarning odatiy yashash sharoitlari va faoliyatini takrorlash);

genofondni saqlaydigan tizim bo'lish;

tabiiy laboratoriya va estetik idrok manbai bo'lish.

Bunday landshaft kosmosda o'ziga xos mozayka naqsh hosil qiluvchi va bir-biriga bo'ysunadigan heterojen tuzilishning alohida landshaft birliklaridan iborat. Hududni tashkil qilishda agrolandshaftning fazoviy farqlanishi qanchalik ob'ektiv hisobga olinsa va uning tabiiy xususiyatlari qanchalik ko'p hisobga olinsa, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va agrofitosenozlar samaradorligini doimiy ravishda oshirish shunchalik ishonchli bo'ladi, ya'ni inson tomonidan yaratilgan va o'stiriladigan madaniy o'simliklarning o'simlik jamoalari.

Shunday qilib, agrolandshaftni qishloq xo'jaligi yerlari va antropogen faoliyatning tabiiy landshaftning tabiiy morfologik birliklari yuqori darajada tabiiy-xo'jalik moslashuviga ega bo'lgan shakllangan ekotizim sifatida ko'rib chiqish kerak. Agrolandshaftning tabiiy-iqtisodiy moslashuvi printsipli uning yerlaridan foydalanish yo'nalishlarini ishlab chiqishda asosiy hisoblanadi (melioratsiya, transformatsiya, ekinlarni etishtirish texnologiyalarini tanlash, hududlarni tashkil etish tamoyillari, ekinlarni yetishtirish ixtisoslashuvi va boshqalar).

Shakllangan agrolandshaft qanchalik barqaror bo'lsa, unda tabiiy va qishloq xo'jaligi quyi tizimlari o'rtasidagi aloqalar qanchalik kuchli bo'lsa. Bu shuni anglatadiki, agrolandshaftning tabiiy holatida saqlanadigan madaniy va intensiv ishlatiladigan qishloq xo'jaligi tabiiy komponentlari o'rtasidagi munosabatni o'rnatish muhimdir. Ekologik muvozanatni ta'minlash va Agro barqarorligini ta'minlash-landshaftlarning ijobiy va salbiy tomonlarini hisobga olish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 oktabrdagi «Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, qishloq xo'jaligi ekin maydonlaridan samarali foydalanish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5199-son farmon. // Xalq so'zi, 2017 yil 10 - oktabr.
2. Xasanov, F., Egamova, D., & Asatov, J. (2023). Ekologik berqarorlik sharoitida qishloq xo'jaligi yerlarini loyihalashning samaradorligini takomillashtirish chora-tadbirlari. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(3), 138-143.
3. Xurramovich, N. O., Hafiz o'g'li, J. K., & Fazliddin o'g'li, X. F. (2022). Бухоро воҳаси тупроқларининг морфологик белгилари ва механик таркиби. *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2(13), 86-95.
4. [YER RESURSLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHDA EKOLOGIK JIHATLARNING USTUVORLIGI.](#)
5. XF Fazliddin o'g'li, FS Shuxratovich, ED Adizovna - ... APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 2023
6. www.ziyonet.uz
7. www.google.com